

Sovjetunionens klasskaraktär:

Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman

Utdrag ur Marcel van der Lindens *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917*, s 139-146 [delar av kapitel 3: "From Stalin's 'Great Leap Forward' to the 'Great Patriotic War' (1929-41)"]. Översättning från engelska, Göran Källqvist.

Van der Lindens bok redovisar olika teorier och debatter om Sovjetunionens karaktär. Burnham och Schachtman tillhör en riktning som ser Sovjetunionen som ett klassamhälle av ny typ, där den härskande klassen utgörs av den byråkrati (sedd som kollektiv) som har den faktiska makten. Detta brukar ibland kallas för *byråkratisk kollektivism*.

Se även lästipsen allra sist.

Burnham

Samma år som Bruno Rizzi skrev *Byråkratiseringen av världen*, utvecklades debatten om Sovjetunionen snabbt inom den amerikanska trotskistiska rörelsen. Redan 1937 hade det varit en intern konflikt där två ledare i Socialist Workers Party, James Burnham och Joseph Carter (Joseph Friedman), hade intagit en något avvikande ståndpunkt genom att hävda att Sovjet inte längre kunde betraktas som en arbetarstat "i den traditionella mening som marxismen givit detta begrepp".¹ En av dem, filosofen James Burnham,² spelade en nyckelroll under den efterföljande debatten. Den stora händelsen under dispytens andra omgång var Röda arméns invasion av Finland. De ortodoxa trotskisterna ville stödja byråkratin i Sovjetunionen, eftersom den stod för ett ovillkorligt försvar av den "degenererade arbetarstaten". Deras motståndare betraktade istället invasionen som en aggressiv handling som skulle kritiseras hårt.³ Burnham gav den sistnämnda ståndpunkten en teoretisk motivering, och hävdade att Sovjetunionen var en ny sorts klassamhälle. Utöver nämnda Joseph Carter omfattade hans anhängare även Max Shachtman, C.L.R. James, Irving Howe och Saul Bellow. En våldsamt polemisk debatt följde, där Trotskij, som befann sig i exil i Mexiko, ingrep med flera artiklar.⁴ Det var också Trotskij som påpekade likheten mellan Burnhams och "Bruno R:s" teorier. 1940 splittrades SWP, och gruppen kring Burnham och hans medarbetare Shachtman grundade Workers Party.⁵ Men samma år lämnade Burnham även den nya organisationen, och skrev i sitt avskedsbrev att:

Fraktionsstriden i Socialist Workers Party, dess slutsatser och det nyliga bildandet av Workers Party har i mitt eget fall blivit det oundvikliga tillfället till en genomgång av mina egna teoretiska och politiska övertygelser. Denna genomgång har visat mig att om jag så uttänjer terminologin kan jag inte längre betrakta mig, eller tillåta andra att betrakta mig, som marxist.⁶

Följande år, 1941, publicerades Burnhams berömda bok *The Managerial Revolution* [Direktörernas

¹ Burnham och Carter, *Socialist Workers Party Bulletin nr 2*, 1937. Trotskij svarade med sin "[Varken en arbetarstat eller borgerlig stat?](#)", på marxistarkiv.se. Rizzi hänvisar till denna diskussion i *La bureaucratization du monde*, 1939. Engelsk översättning, *The Bureaucratization of the World*, 1985, s 55-57.

² James Burnham (1905-87) hade anslutit sig till den amerikanska trotskistiska rörelsen 1933 och steg snabbt upp till en ställning som ledare.

³ Dwight Macdonald, *Memoirs of a Revolutionist, Essays in Political Criticism*, 1958, s 17-18.

⁴ Trotskijs bidrag finns samlade i Trotskij, [Till marxismens försvar](#), på marxistarkiv.se.

⁵ En omfattande redogörelse för Socialist Workers Partys kris och splittring finns i Constance Ashton Myers, *The Prophet's Army. Trotskyists in America, 1928-1941*, 1977, s 143-71.

⁶ Avskedsbrevet finns i [Till marxismens försvar](#), s 153.

revolution].* Trots att dess författare inte ansåg den vara ”marxistisk” kommer jag att diskutera den här eftersom den inte bara fortfarande var starkt påverkad av det marxistiska tänkandet, utan hade också en viktig roll under senare marxistiska diskussioner.⁷

I sin bok tog Burnham upp olika trådar. Å ena sidan utgjorde den en fortsatt vidareutveckling och dokumentering av hans analys av Sovjetunionen, som han hade försvarat redan under sitt sista år som medlem i den trotskistiska rörelsen. Å andra sidan var det också en klar fortsättning av de tidigare analyser som han hade publicerat om det amerikanska New Deal. Sedan 1935 hade han kartlagt utvecklingen av New Deal, statens ökande inflytande och regeringens och det privata näringslivets tillväxt, och skrev i den trotskistiska teoretiska tidskriften *The New International* under pseudonymen ”John West”.⁸ Vad gäller sina utgångspunkter, har *Direktörernas revolution* anmärkningsvärda likheter med Rizzis *Byråkratiseringen av världen*. Likheten är så stor att Shachtman och Naville faktiskt anklagade Burnham för plagiat.⁹ Denna anklagelse är emellertid obevisad och inte nödvändigtvis tillämplig, eftersom tankarna redan så att säga ”låg i luften”,¹⁰ vilket syns i Weils bidrag. I *Direktörernas revolution* – en bok som enligt sin författare varken innehåller något program eller någon moral¹¹ – försäkrade Burnham med visshet det som Simone Weil bara hade haft en skrämmande föräning av: ett nytt byråkratiskt klassherravälde upprättade sig obönhörligen över hela världen:

vi befinner oss nu i en social övergångsperiod ..., alltså en period som kännetecknas av en ovanligt snabb förändringstakt av samhällets viktigaste ekonomiska, sociala, politiska och kulturella institutioner. Denna övergång är från det sorts samhälle som vi har kallat kapitalistiskt eller borgerligt till en sorts samhälle som vi ska kalla direktörernas. Denna övergångsperiod kan förväntas bli kort jämfört med övergången från det feodala till det kapitalistiska samhället. Den kan något godtyckligt dateras från Första världskriget, och kan förväntas ta slut i och med befästandet av det nya samhället, ungefär femtio år efter det, kanske tidigare.¹²

Klarare än i Rizzis fall blir det här uppenbart hur teorier om ett nytt klassamhälle, som till en början verkade bryta med en enda linjär utveckling (efter kapitalismen finns det två möjligheter: socialismen eller ett nytt klassherravälde) hade en benägenhet att slå fast ett nytt linjärt schema, som hade påverkats av fascismens framväxt och dess likheter med stalinismen, och där bara kedjans länkar delvis förändras: ordningsföljden från feodalism till kapitalism och sedan till ett nytt klassamhälle som kanske kunde leda till socialismen.

Burnham visade att kapitalismens förfall inte automatiskt ledde till socialismen genom att peka på misslyckade revolutioner (Tyskland, Kina, Balkan) och till en omvälvning som hade givit helt andra

* Boken kom senare ut (i något förkortad form) på svenska under titeln *Direktörernas revolution*, Stockholm : Natur och Kultur, 1947.

⁷ Redan 1947 nämnde en mensjevikisk författare att ”Burnham har kommit en lång bit från sina socialistiska övertygelser. Men i viss mån har han behållit den marxistiska metoden...” Sapir 1947, p. 366.

⁸ Ashton Myers uppger att ”John West” var Burnhams pseudonym. Se Myers *op cit*, s 104. Artiklar av Burnham om Roosevelt och New Deal innefattar: John West: [Roosevelt and the New Congress](#) (*New International* januari 1935), [The Roosevelt “Security” Program](#) (*New International* mars 1935), [The Wagner Bill and the Working Class](#) (*New International* oktober 1935), och [Will Roosevelt Be Re-elected?](#) (*New International* april 1936); samt James Burnham: [Roosevelt Faces the Future](#) (*New International* februari 1938), [The Future of Roosevelt](#) (*New International* september 1939).

⁹ Rizzi ansåg sig också ha blivit rånad av Burnham, och anklagade den sistnämnda för ”plagiat när han gav ut sin bästsäljare 1941”. Bruno Rizzi ”Società asiatica e collettivismo burocratico”, *Terzo Mondo* 18: 1972, s 92

¹⁰ Adam Westoby. ‘Introduction’ i Bruno Rizzi, *The Bureaucratization of the World*, 1985, s 24-6. Burnham konstaterade själv att hans teori inte på något sätt var ”någon uppseendeväckande och personlig uppfinning”: ”Under de senaste tjugo åren har många delar av teorin funnits i olika artiklar och böcker, till vilka jag erkänner min skuld, utan att kunna namnge någon särskild som jag har blivit speciellt påverkad av.” (Burnham, *The Managerial Revolution*, s 7 [översatt från engelska utgåvan – öa]. Se även Hal Draper, [Anatomy of the Rizzi Myth](#), *Workers’ Liberty*, nr 57, september 1999.

¹¹ Burnham *op cit*, s 8 [engelska utgåvan].

¹² *Ibid*, s 71 [översatt från engelska utgåvan – öa].

resultat än de förväntade (Ryssland). Detta misslyckande för det socialistiska perspektivet, hävdade han, hängde samman med en överskattning av arbetarklassens roll i den marxistiska teorin. Proletariseringen av befolkningen ägde inte rum i den omfattning som marxisterna hade förväntat sig, och på grund av arbetarnas minskande kvalifikationer ökade dessutom deras strukturella svaghet. Å ena sidan hade arbetarnas utbildningsnivå minskat, å den andra hade ett skikt av högt utbildade ingenjörer och produktionsledare uppstått mellan fabriksägarna och arbetarna. Det innebar att arbetarna inte längre kunde leda produktionsprocessen själva, om fabriksägarna skulle försvinna.

De enda som tekniskt talat verkligen var förmögna att avskaffa kapitalismen var direktörerna, de som ledde produktionsprocessen. Burnham beskrev just dessa framtida härskares identitet. Han menade inte de högt yrkesutbildade arbetarna och kemisterna, fysikerna, ingenjörerna etc., utan uteslutande direktörer i strikt mening:

Vi kan ofta känna igen dem som ”produktionschefer”, företagsledare, överuppsyningsmän, administrativa ingenjörer, tillsynstekniker, eller i regeringen ... som administratörer, kommissionärer, byråchefer och så vidare.¹³

Direktörernas styre var mest utvecklat i Sovjetunionen, men växte också snabbt på andra ställen (Tyskland, Italien, etc.). Under uppbygget av sitt nya samhälle stötte direktörsklasserna i de olika länderna på tre problem, nämligen kampen mot kapitalismen (i sitt eget land och över hela världen), att underordna massorna, och sina interna strider på vägen till världsherravälde, via nationalstaterna. Den ordning i vilken dessa problem skulle lösas skiljde sig från land till land. Det ryska schemat såg ut så här:

(1) Snabb minskning av den kraftlösa kapitalistklassen hemma ...; (2) massorna tyglas på ett mer gradvis sätt och bit för bit, under ett avsevärt antal år; (3) direkt konkurrens i framtiden (även om förberedelserna började för ett tag sedan) med de andra delarna av direktörernas framväxande världssamhälle.¹⁴

I Tyskland verkade ett annat schema. Där kom underordnandet av massorna innan kapitalisternas makt avskaffades. Schemat för den omvandling som ägde rum i USA liknade det tyska mer än det ryska, även om processen i Nordamerika ansågs ske mer gradvis, eftersom kapitalismen var mycket mäktigare där.

Hur såg direktörernas samhälle ut? I ett sådant samhälle (Burnham tänkte i detta sammanhang särskilt på Sovjetunionen) hade direktörseliten blivit den härskande klassen. Denna härskande klass hade två avgörande kännetecken, nämligen ”för det första förmågan ... att hindra andra från att få tillgång till det kontrollerade (ägda) objektet.”¹⁵ Det andra kännetecknet härleddes från det första. Ty bara om man ägde produktionsmedlen kunde man tillägna sig frukterna av dem. Det var uppenbart för Burnham att direktörerna i Sovjet i detta avseende utgjorde en härskande klass:

Den ryska revolutionen var inte en socialistisk revolution ... utan en direktörernas revolution.... Idag är Ryssland det land som i strukturellt avseende har gått längst längs direktörernas väg.¹⁶

I direktörsekonomin hade pengar mindre betydelse än under kapitalismen. De fungerade inte längre som enskilt kapital, och hade en mindre viktig roll under utbytesprocessen. På de områden där den statliga sektorn dominerade (sjukvård etc.) minskades pengarnas roll. Men i praktiken skulle pengarna bli kvar såtillvida som inkomstskillnader kunde grundas på dem.

Arbetarna var – som Burnham avslutar i ett stycke som tydligt liknar Rizzis resonemang – inte längre arbetare som var dubbelt befriade. Uppenbarligen var de fortfarande befriade från ägandet av produktionsmedlen, men de var inte fria att sälja, eller vägra att sälja sitt arbete (Burnham använder inte uttrycket arbetskraft) till en speciell kapitalist.

¹³ *Ibid*, s 80 [d:o].

¹⁴ *Ibid*, s 210 [d:o].

¹⁵ *Ibid*, s 59 [d:o].

¹⁶ *Ibid*, s 220-221 [d:o].

Direktörernas samhälle fungerade på ett planerat sätt, och var i den meningen överlägset kapitalismen. Det kunde lösa ett antal sociala och ekonomiska problem (massarbetslöshet, minskande produktion), vilket Sovjetunionen och Tyskland visade. Massorna fick en något högre levnadsstandard, även om det inte var garanterat. Samtidigt skulle även direktörssamhället uppleva svåra motsättningar, eftersom det fortfarande var ett antagonistiskt samhälle.

I sin bok gjorde Burnham flera förutsägelser om den framtida utvecklingen. Inom världspolitiken skulle tre maktcentrum uppstå: USA, Tyskland och Japan.¹⁷ Sovjetunionen skulle falla samman i två delar. Delen i väst skulle bli en del av Tysklands inflytelsesfär, och den andra, östra delen skulle hamna under Japans inflytande. Dessutom skulle direktörssamhället – som fortfarande hade diktatoriska drag – gradvis bli mer demokratiskt. Diktaturfasen var trots allt bara nödvändig för att erövra makten och konsolidera den (här gjorde Burnham en liknelse med den absolutistiska staten). Om den fasen lyckades, skulle en demokratisering bli avgörande av två skäl, nämligen (a) en planekonomi kunde bara fungera effektivt om massorna upplever att deras intressen inte förbises, och (b) ett visst mått av demokrati gjorde det möjligt för oppositionella krafter att lätta på trycket.

Shachtman

Max Shachtman, som till en början var Burnhams allierade under kampen med Trotskij,¹⁸ inledde sitt eget bidrag till debatten 1940 med artikeln ”Är Ryssland en arbetarstat?”. Till skillnad från Burnham utgick Shachtman från tanken att oktoberrevolutionen verkligen hade varit proletär, och att de framsteg som hade gjorts hade försvunnit först efter den stalinistiska ”kontrarevolutionen”. Shachtman avvisade Trotskijs motargument att det inte hade skett något våldsamt störtande av den arbetarstat som uppstod 1917 med konstaterandet att stalinismens upprättande hade kostat många liv (i motsats till bolsjevikernas maktövertagande, som, tillade han, hade varit ”praktiskt taget oblodigt och utan våld”).¹⁹

Shachtman gjorde analytisk skillnad mellan egendomsformer och egendomsförhållanden. Om staten kontrollerade huvuddelen av produktionsmedlen så existerade en speciell egendomsform, som dock kunde kombineras med olika egendomsförhållanden: ”Om vi kan tala om nationaliserad egendom i Sovjetunionen, så avgör det inte ännu vilka egendomsförhållandena är.”²⁰ Frågan uppstod då vem som kontrollerade staten. Om staten låg i proletariatets händer så kontrollerade det egendomen via staten, och det existerade en arbetarstat. Om å andra sidan proletariatet var politiskt expropriert, då kunde man inte i någon mening säga att det existerade en arbetarstat längre. Och han ansåg att den sistnämnda situationen var fallet i Sovjetunionen. Den byråkratiska kontrarevolutionen ”innebar att varenda uns av kontroll som arbetarklassen hade haft över sin stat systematiskt hade hackats bort.”²¹ Resultatet var byråkratiska egendomsförhållanden med en ny härskande klass.

Medan Rizzi och Burnham såg den byråkratiska klassen som hela jordklotets framtida härskare, menade Shachtman att det handlade om ett kortlivat och regionalt begränsat fenomen. Enligt hans åsikt hade uppkomsten av ett stalinistiskt styre blivit möjligt på grund av en mycket speciell kombination av faktorer: att den internationella socialistiska revolutionen hade uteblivit, och Rysslands underutvecklade produktivkrafter. I de högt utvecklade kapitalistiska länderna skulle det revolutionära motståndet leda till en socialistisk seger, som skulle innebära slutet för Sovjetunionen inom en

¹⁷ Rizzi förutsåg i förbigående ”ungefär sju eller åtta slutna envälden”. Rizzi *op cit*, s 343.

¹⁸ På 1920-talet var Shachtman (1901-72) en av det amerikanska kommunistpartiets ledare. Han anslöt sig senare till den trotskistiska oppositionen och blev en del av Socialist Workers Partys ledande ljus. För omfattande biografisk information, se Drucker, *Max Shachtman and His Left: A Socialist's Odyssey Through the 'American Century'*, Humanities Press, New Jersey, 1994.

¹⁹ Shachtman ”[Is Russia a Workers' State?](#)”, (*The New Internationalist* december 1940). Återutgivningen av Shachtmans artikel i hans bok från 1962, s 37-60, är en redigerad version som har anpassats för att passa de politiska åsikter som Shachtman antog senare.

²⁰ Shachtman, *op cit*.

²¹ *Ibid.*

inte alltför avlägsen framtid. På 1900-talet hade alla händelser och fenomen en benägenhet ”att skjutas ihop i tiden”. Därför skulle byråkratin snart falla samman, eftersom den utgjorde en ”härskande klass i ett instabilt land som redan är ett hinder på den ekonomiska utvecklingen”.²²

Sovjetunionen var ett ”reaktionärt hinder” för socialismen, och en proletär omvälvning skulle behålla egendomsformerna (nationaliseringen av produktionsmedlen och av utbytet), men på ett grundläggande sätt förändra egendomsförhållandena. Det var icke desto mindre möjligt att socialister skulle försvara Sovjet mot kapitalismen, om kapitalismen skulle undergräva den nationaliserade egendomen.

Den omvandling av Sovjetunionen som en segerrik imperialism skulle genomföra, skulle få en enorm och varaktigt reaktionär effekt på världens sociala utveckling, ge kapitalismen och reaktionen nytt liv, fördröja den revolutionära rörelsen enormt, och för obestämd tid skjuta upp införandet av ett socialistiskt världssamhälle. Ur denna synvinkel och under dessa förhållanden är ett försvar av Sovjetunionen både möjligt och nödvändigt, även under stalinismen.²³

Sovjetunionens ”egendomsformer” var därmed progressiva medan egendomsförhållandena inte var det.

Lästips

Ur van der Lindens bok *Western Marxism and the Soviet Union...* finns på marxistarkivet även följande utdrag:

[Deutscher-debatten](#)

[Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker.](#)

Det finns även följande läsvärda recensioner av boken:

Paul Flewers: [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#)

Paul Le Blanc: [Teorier om stalinismen](#)

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*